

Co je na Hlučínsku nadřazeno veřejné správě

**Průběh reforem veřejné správy na Hlučínsku
a ve městě Hlučín po roce 1989**

Ivo MLUDEK

17. 4. 2008

OBSAH

1. Hlučínská pouť státy a režimy	2
2. Veřejná správa jako ideologický nástroj	2
3. Hlučín chce samostatný okres	5
4. Opava, nebo Ostrava?	7
5. Hlučín „malým okresem“	9
6. Co je na Hlučínsku nadřazeno veřejné správě	10
7. Použité zdroje	12

1. Hlučínská pout' státy a režimy

Před deseti lety pořizoval pisatel těchto řádků pro okresní týdeník rozhovor s babičkou, která se dožívala úctyhodného věku sta let. Vyprávěl si s ní o tom, jak postupně žila v německém Prusku, prvorepublikové demokracii nově vzniklého Československa, pak za časů druhé světové války v tzv. Altreichu, tedy německé nacistické Třetí říši, později opět v Československu, z něhož se zanedlouho stala komunisty ovládaná Československá socialistická republika a po dlouhých letech zase Česká a Slovenská Federativní Republika, aby nakonec své stáří trávila v samostatné České republice. Během této své pouti státy a režimy, symbolizujícími celé středoevropské krvavé dvacáté století, ovšem ani jednou neopustila své rodné město – Hlučín.

Hlučín dnes leží v Moravskoslezském kraji České republiky mezi městy Ostrava a Opava. Jak uvádí radniční webové stránky, „se svými 14 500 obyvateli se řadí do kategorie středně velkých měst, kde kromě městského úřadu najdete úřad práce, finanční úřad, kontaktní místo státní sociální podpory, banky a pojišťovny i všeobecná či odborná lékařská pracoviště.“ (1) Historie Hlučína, přirozeného centra území, nazývaného od časů První republiky Hlučínskem, nemá v České republice obdoby. Máme-li pochopit fenomén, pojmenovaný po druhé světové válce jako „hlučínský problém“, je zapotřebí nahlédnout alespoň krátce do vzdálenější historie. Dějinné peripetie, formující svérázný charakter tohoto území, totiž měly velmi často vliv i na podobu veřejné správy na Hlučínsku a v samotném městě Hlučíně. Hlučínsko bylo pro většinu svých střídajících se pánů oblastí cizorodou a tedy podezřelou. Snahy oslabit jeho moc reorganizací veřejné správy jsou proto stejně staré jako jeho moderní dějiny.

2. Veřejná správa jako ideologický nástroj

Hlučínsko bylo i s částí Slezska odtrženo od Koruny české v roce 1742

(1) *Hlučín*. Oficiální internetové stránky města, dostupné na <http://hlucin.cz/>, 15. 4. 2008.

a stalo se součástí Pruska. K Československu bylo připojeno až v roce 1920, dva roky po vzniku tohoto nového státu. Zdejší obyvatelé přitom byli navyklí žít 178 let v jiném státním útvaru. České okolí se k nim stavělo dosti nedůvěřivě a dodnes pro ně zůstali tzv. „Prajzáky“, což je stále používané spíše pejorativní označení. Jak uvádí ve své knize *Prajzáci* emeritní ředitel Slezského zemského muzea v Opavě Vilém Plaček, hlučínský rodák a znalec zdejší historie, první snahy o využití reorganizace veřejné správy k oslabení vlivu tohoto území sahají do roku 1926, kdy došlo k pokusu zrušit do té doby fungující správní okres Hlučín. „Všeobecně se mělo za to, že hlavním podnětem k těmto úvahám bylo pronikavé vítězství německých politických stran v parlamentních volbách na Hlučínsku, konaných v listopadu 1925,“ píše Plaček. (2) Tento záměr se podařil až v roce 1928, kdy „po vytvoření Země moravskoslezské byly k 1. 12. 1928 hranice okresu Hlučín z politických a národnostních důvodů změněny,“ uvádí opět Plaček na jiném místě. (3)

Složitý návrat „Hlučičanů“ k Československu tím ovšem nebyl zdaleka završen. Blížila se druhá světová válka.

Po Mnichovu bylo Hlučínsko opět připojeno k Německu jako součást tzv. Altreichu. Počátkem října 1938 bylo začleněno do okresu Ratibor. Pro zdejší obyvatele to znamenalo brannou povinnost ve wehrmachtu. Řada neopakovatelných lidských příběhů, na které zde stále máme možnost narazit, se pak odvíjela právě od této skutečnosti – kdo bojoval na straně Německa, toho čekalo na konci války vyšetřování, konfiskace majetku státními správci, práce v dolech u tzv. „černých výložek“, nebo odsun. Podobný osud neminul mnoho místních obyvatel, kteří vstupovali často pod nátlakem do různých německých organizací. Řadu z těch, kteří se naopak vojenské službě ve wehrmachtu vyhnuli (například prací v šachtách či u dráhy), po osvobození zajala sovětská vojska. Z odvečených mužů se vrátili jen nemnozí, většinou až po dlouhé řadě let.

Prvotní nedůvěra nových československých pánů z roku 1920 silně zesílila po

(2) **PLAČEK, VILÉM** - *PRAJZÁCI aneb k osudům Hlučínska 1742-1960*. Kravaře: Zámecké muzeum Kravaře, 2000. ISBN 80-902526-5-6-2. Str. 56.

(3) Tamtéž, str. 147.

osvobození v roce 1945, kdy zde čeští národní správci zasedali ve tribunálech vítězů a rozhodovali o konfiskacích, odsunech i kriminálech. Po roce 1948 pak nová komunistická moc měla další pádný důvod Hlučínsku nevěřit. Volby z roku 1946 totiž v této silně katolické oblasti skončily pro komunisty naprostou porážkou, která byla ve srovnání s komunisticky laděnou Ostravou skutečně velmi výrazná. Jak připomíná Plaček, parlamentní volby z 28. května 1946 znamenaly na Hlučínsku v podstatě politický převrat, jakých nebylo v tehdejší Československu mnoho. Vyhrála zde s velkou převahou 51,2% Československá strana lidová, přičemž KSČ skončila se ziskem 10% na posledním místě až za sociálními demokraty a národními socialisty. „Vezmeme-li v úvahu, že KSČ měla dosud na Hlučínsku nejsilnější pozice – její příslušník byl předseda Okresní správní komise – znamenal zde volební výsledek pro komunisty hotový debakl.“ (4). Při sestavování a formování orgánů veřejné správy proto opět přichází ke slovu ideologické hledisko - jak konstatuje ve svém článku *Jak se dělá puč* Nina Pavelčíková, “v Hlučíně byl z důvodů ‘očisty’ utvořen ONV na základě výsledků voleb teprve v září 1947.“ (5) Komunisté však nakonec v Hlučíně moc převzali, byť – jak si všímá Nina Pavelčíková ve sborníku *Hlučínsko v proměnách času* – jako v posledním městě České republiky. „V únoru 1948 byl Hlučín poslední oblastí, kde se jen násilným zásahem podařilo ustavit akční výbor národní fronty.“ (6)

Hranice okresu Hlučín pak byly ještě několikrát měněny ve snaze ho rozdělit či oslabit. V různých etapách byly od tohoto území odebírány obce a přidružovány k okresu Opava či Ostrava, naopak k okresu Hlučín bylo přidáno několik obcí, které zde historicky nepatřily. „V červenci roku 1960 byly po další rozsáhlé územní reorganizaci spojené s integrací okresů i krajů všechny obce historického Hlučínska připojeny k okresu Opava a okres Hlučín přestal existovat,“ uzavírá

(4) **PLAČEK, VILÉM** - *PRAJZÁCI aneb k osudům Hlučínska 1742-1960*. Kravaře: Zámecké muzeum Kravaře, 2000. ISBN 80-902526-5-6-2. Str. 111.

(5) **REGION** – *rok 1993*. Týdeník okresu Opava, ročník 2, číslo 7, 17. února 1993. Str. 13.

(6) **PAVELČÍKOVÁ, NINA** – *Peripetie vývoje Hlučínska v letech 1938-1948*. In. *Hlučínsko v proměnách času* – sborník příspěvků z konference k 75. výročí připojení Hlučínska k Československé republice. Hlučín: Slezská kulturní a vzdělávací nadace Hlučínsko, 1995. ISBN neuvedeno. Str. 71.

Plaček. (7)

Hlučínsko a jeho specifický problém tím samozřejmě existovat nepřestaly. Stejně jako nedůvěra ze strany vládnoucí KSČ. Při pátrání v archivu na radnici v roce 1996 například tehdejší starosta Hlučína a pozdější první senátor Opavska Jan Voráček našel s autorem této práce interní dokument KSČ z roku 1978, ve kterém se doporučovalo omezit přijímání žáků z Hlučínska na střední školy pedagogického charakteru. Účastníci konference KSČ Opava zase v neveřejné publikaci ještě v roce 1980 konstatovali, že je třeba se na Hlučínsku důkladněji vyrovnávat s ideologickou diverzí a nesocialistickými přežitky minulosti.

Hlučínsko nesdílelo spolu se zbytkem České republiky jeho dlouhou Rakousko-uherskou historii a tedy ani radost ze vzniku Československa v roce 1918. Jiné byly i jeho zkušenosti z okupace nacistickými vojsky v čase druhé světové války. Osvobození, byť na Hlučínsku očekávané, zde mělo velmi často hořkou příchut'. A v neposlední řadě pak obyvatelé Hlučínska ve své většině pranic nesdíleli rozjásané budovatelské nadšení po komunistickém převratu v roce 1948. Všechny tyto peripetie se během 20. století ve větší či menší míře promítly i do veřejné správy Hlučínska, která byla často budována spíše ideologicky, než racionálně. Hlučínsko bylo zkrátka oblastí, jejíž vliv bylo zapotřebí omezit i formou organizování veřejné správy.

3. Hlučín chce samostatný okres

První historická událost v dějinách 20. století, která se bezvýhradně potkala se zájmy místních lidí, byl pád komunistického režimu v listopadu 1989. Stejně jako všechna města a obce Československa, také Hlučínsko se svobodně nadechlo a začalo plánovat svou novou budoucnost. Pro město Hlučín to znamenalo postavit se do čela aktivit na obnovení původního okresu, zrušeného v roce 1960.

Rozdělují-li Pomahač a Vidláková reformu veřejné správy v ČR po roce 1990 na tři období, pak to první, ohraničené letopočty 1990 až 1992, (8) znamenalo pro

(7) **PLAČEK, VILÉM** - *PRAJZÁCI aneb k osudům Hlučínska 1742-1960*. Kravaře: Zámecké muzeum Kravaře, 2000. ISBN 80-902526-5-6-2. Str. 147.

(8) **POMAHAČ, RICHARD. VIDLÁKOVÁ, OLGA** – *Veřejná správa*. Praha: Ch. C. Beck, 2002. ISBN 80-717974-80. Str. 242.

Hlučín stejně jako pro ostatní města a obce zánik národního výboru a jeho transformaci na svěřávný Městský úřad Hlučín, jehož zastupitelstvo a následně vedení mohlo být po dlouhých letech opět zvoleno ve svobodných volbách.

Součástí prvního období reformy byla kromě zrušení krajských národních výborů, který zanikly bez náhrady, také transformace okresních národních výborů na okresní úřady. Ty působily podle Pomahače a Vidlákové „jako orgány státní správy I. instance anebo jako orgány odvolací v případech, kdy v první instanci rozhodovaly v přenesené působnosti obce.“ (9) Hned od počátku obecní samospráva poskytovala i výkon určitých funkcí státní správy v přenesené působnosti. Kvůli neexistenci vyšší samosprávy však existovalo jisté napětí mezi obcemi na jedné straně a státní správou na straně druhé. To bylo na Hlučínsku ještě znásobeno veřejně deklarovanou snahou o odtržení se od okresu Opava, pod jehož okresní úřad spadalo.

Jablkem sváru se především na Moravě a ve Slezsku stal rovněž druhý samosprávný stupeň po zrušených krajských národních výborech. Podle nové ústavy, přijaté v ČNR 16. 12. 1992 Ústavním zákonem č. 1/1993 Sb., se totiž Česká republika členila na obce, které byly povýšeny na základní územní samosprávné celky, a nedefinované VÚSC, kterými mohly být kraje, ale i země. Neexistence těchto VÚSC podporovala silící hlasy (podněcované především politickou stranou Hnutí za samosprávnou demokracii – Společnost pro Moravu a Slezsko) po obnovení zemského zřízení. Hlučín se však těmto debat o zřízení nových zemí nezúčastňoval. Jeho prioritou bylo zřízení samostatného okresu Hlučín.

Hlasy, žádající obnovení samostatného okresu, se začaly ozývat již na prvních manifestacích Občanského fóra v Hlučíně v prosinci 1989. Objevily se také ve volebních programech některých hnutí a stran při prvních polistopadových komunálních volbách. Krátce po změně poměrů se v Hlučíně ustavuje Sdružení obcí Hlučínska, v jehož čele stojí první polistopadový starosta Hlučina JUDr. Wanderburg. „Po Sametové revoluci v roce 1989 přišla reforma veřejné správy a

(9) POMAHAČ, RICHARD. VIDLÁKOVÁ, OLGA – *Veřejná správa*. Praha: Ch. C. Beck, 2002. ISBN 80-717974-80. Str. 242.

s ní i politické boje o moc,“ uvádí se na internetových stránkách sdružení. „Ke spolupráci se přihlásilo 35 obcí a 18. září 1991 se konalo první ustavující zasedání Sněmu starostů Sdružení obcí Hlučínska.“ (10) Sdružení chtělo mimo jiné usilovat o samostatný okres.

Nově nabytého práva rozhodnout o své samostatnosti mezitím využily Kozmice, obec, která byla k Hlučínu přičleněna v roce 1973. K jejímu obnovení došlo na základě místního referenda, v němž zdejší občané 12. a 13. září 1992 rozhodli výsledkem 53,8 % pro samostatnost. Referenda se zúčastnilo 75,6% obyvatel. (11) Od 1. ledna se Kozmice staly opět samostatnou obcí, do svého čela si ve volbách v březnu roku 1993 zvolili občané i své zastupitele, přičemž zde drtivého vítězství dosáhla počtem 10 mandátů z 15 možných KDU-ČSL, která byla motorem referenda o samostatnosti. (12)

Z původních čtyř částí Hlučina – samotného města Hlučín, Bobrovníků, Darkoviček a Kozmic – tedy do druhého období reformy veřejné správy v ČR kráčely jako součást města pouze tři.

4. Opava, nebo Ostrava? Moravskoslezský kraj...

Zánikem společného státu Čechů a Slováků k 1. lednu 1993 začíná v České republice druhé období správních reform, ohraničené tentokrát letopočty 1992 až 1997 a nazývané Pomahačem a Vidlákovou jako „období dvou koaličních vlád“. (13)

Rozpad společného státu Čechů a Slováků výrazně odebral preference politickým stranám a hnutím prosazujícím zemské uspořádání. Na území Ostravského kraje však začal zuřit politický boj o to, jak bude vypadat nová podoba VÚSC, respektive jaký bude jejich počet. Zřízení Opavského kraje totiž

(10) *Internetové stránky Sdružení obcí Hlučínska*, dostupné na <http://www.hlucinsko.eu/>, 15. 4. 2008.

(11) **REGION – rok 1992**. Týdeník Region Opava, ročník 1, číslo 39, 23. září 1992, str. 1.

(12) **REGION – rok 1993**. Týdeník okresu Opava, ročník 2, číslo 11, 17. března 1993, str. 1.

(13) **POMAHAČ, RICHARD. VIDLÁKOVÁ, OLGA** – *Veřejná správa*. Praha: Ch. C. Beck, 2002. ISBN 80-717974-80. Str. 242.

začala stále hlasitěji požadovat Opava, která nechtěla přináležet pod Ostravu. Na pomoc při společných petičních akcích a návštěvách Parlamentu ČR s cílem lobovat pro zřízení Opavského kraje měli zástupci Opavska snahu přibírat také reprezentanty města Hlučín i Sdružení obcí Hlučínska, které správně stále patřilo pod okres Opava.

Hlučínští se však k této iniciativě opět stavěli spíše vlažně – Hlučín má výrazně blíže k Ostravě a je na tuto aglomeraci ekonomicky navázán. Stejně jako u sporu o obnovu zemského zřízení se ani v tomto případě nepřidali k žádné z bojujících stran. Jejich zájmy se snad i díky historické zkušenosti nevázaly na vyšší územně správní celek, ať již bude pojmenován jakkoli, ale na co největší samostatnost vlastního území.

Zástupcům Sdružení obcí Hlučínska však v této etapě přípravy reforem veřejné správy začíná být jasné, že usilování o zřízení okresu Hlučín je zbytečné, neboť zánik okresů v ČR je nevyhnutelný. Starosta Hlučina JUDr. Wanderburg sice ještě svolává na téma okres Hlučín v lednu roku 1994 zasedání obcí Hlučínska, zároveň ale pro tisk konstatuje, že „pravděpodobně by na okres do Hlučina nechtěly jezdit všechny obce, protože ty, které leží blíže k Opavě, budou chtít být nejspíše přiřazeny k okresu Opava.“ (14). Následné zasedání Sdružení obcí Hlučínska je asi poslední shromážděním, kde tento požadavek velmi vlažně zaznívá veřejně.

Dlouhá debata o územní samosprávě vyústila nakonec v českém Parlamentu koncem roku 1997 „v přijetí ústavního zákona č. 347/1997 Sb. o vytvoření VÚSC, jímž bylo zřízeno 14 krajů včetně hlavního města Prahy s účinností od 1. ledna 2000.“ (15) Nový orgán má za úkol vykonávat společný model státní správy a samosprávy. Snahy Opavy a jejího okolí stát se centrem samostatného kraje neuspěly, zamýšlený Opavský kraj nevznikl. Opavsko i celé Hlučínsko byly přiřčleněny do Moravskoslezského kraje. Definitivní ortel byl také vyřčen nad další existencí okresů. Snahy Hlučínska přestaly mít smysl.

(14) **REGION – rok 1993.** Týdeník okresu Opava, ročník 3, číslo 4, 25 ledna 1994, str. 1.

(15) **POMAHAČ, RICHARD. VIDLÁKOVÁ, OLGA – Veřejná správa.** Praha: Ch. C. Beck, 2002. ISBN 80-717974-80. Str. 245.

5. Hlučín „malým okresem“

Konkrétní zásadní změny přineslo třetí období reforem veřejné správy v ČR, které započalo v roce 1998. Byly to především volby do nových krajských úřadů v listopadu roku 2000 a následné konstituování orgánů těchto nových VÚSC, ukončení činnosti okresních úřadů ke konci roku 2002 a pro Hlučín pak další důležitý krok – vznik několika druhů obcí, které po ukončení činnosti okresních úřadů přebíraly v rámci decentralizace státní správy část jeho agendy. Hlučín se tak stal od 1. 1. 2003 tzv. obcí III. stupně, tedy obcí s rozšířenou působností.

„Celý rok 2002 a zvláště pak jeho druhá polovina se nesl zcela ve znamení zániku okresních úřadů a přechodu kompetencí na krajské a městské úřady III. kategorie. Některé záležitosti, za kterými dříve museli občané vyjíždět do Opavy na okresní úřad, tak nově vyřídí na MěÚ v Hlučíně, některé se přesunuly na krajský úřad a některé zůstaly ještě nějakou dobu v Opavě,“ konstatuje zápis v kronice města Hlučína za rok 2002. (16)

Kronika také připomíná – krom několika stesků nad nepřipraveností přesunu techniky i spisů a také potyček s ostatními městskými úřady okresu Opava o rozdělování majetku zanikajícího okresního úřadu – které obce byly zařazeny do obvodu pověřeného úřadu Hlučín. Staly se jimi Bělá, Bohuslavice, Darkovice, Děhylov, Dobroslavice, Dolní Benešov, Hať, Hlučín, Kozmice, Ludgeřovice, Markvartovice, Píšť, Šilheřovice, Vřesina a Závada. (17)

Jako „kaňku na celém stěhování a přechodu kompetencí“ hodnotí zápis v kronice z roku 2002 fakt, že se z kapacitních důvodů nepodařilo přestěhovat z Opavy odbor dopravy a silničního hospodářství, přestože na něj čekali podle kronikáře občané nejvíce. Tento handicap se ale podařilo v následujících letech odstranit. Naopak „občané velmi uvítali to, že z důvodu reformy veřejné správy je v kompetenci Městského úřadu v Hlučíně vyřizovat zejména žádosti o příspěvky pro staré a zdravotně postižené občany, neboť pro mnoho z nich bylo dojíždění na

(16) *Kronika města Hlučína*. Nepublikovaný interní materiál Městského úřadu Hlučín. Zápis roku 2002, kapitola 3.1. - Veřejný život a samospráva.

(17) Tamtéž.

Okresní úřad do Opavy zatěžující.“ (18) Lidé také oceňují zřízení poboček dalších institucí - úřadu práce, okresní správy sociálního zabezpečení či finančního úřadu.

Městu Hlučínu se tedy vrátila část jeho dřívějších kompetencí, což zde místní představitelé samosprávy i občané kvitují s povděkem. Kronikář města proto mohl v zápise, mapujícím rok 2003, se zadostiučiněním konstatovat, že „1. leden 2003 znamenal důležitý mezník ve veřejné správě. Znovu se vrátil systém 'malých okresů', který byl zrušen v r.1960. V červenci 1960 zaniklo okresní město Hlučín, aby opět 1. 1. 2003 vzniklo město tzv. III. kategorie – město s rozšířenou působností.“ (19)

6. Co je na Hlučínsku nadřazeno veřejné správě

Přestože veřejnoprávní reformy po roce 1989 nepřinesly historickému Hlučínsku a jeho centru městu Hlučínu možnost zformovat se v jeden celek na poli veřejné správy, otevřely mu možnost vymezit se alespoň historicky, kulturně a zájmově. Sdružení obcí Hlučínska, založené počátkem devadesátých let minulého století jako orgán víceméně politický a nátlakový, je dodnes velmi aktivní ve společensko-kulturní sféře, pořádá výstavy, vydává publikace, oceňuje nejlepší učitele Hlučínska atd. A přesto, že v jeho činnosti nemůžeme najít ani nejmenší náznak separatistických tendencí, je zde přítomno cosi, co toto sdružení tak trochu povyšuje nad jiné národopisné a folklórní organizace či účelově vzniklé mikroregiony. Jakousi spikleneckou soudržnost, pramenící ze společně sdílené neopakovatelné historie, jejíž zkušenosti se vryly do kolektivní paměti obyvatel Hlučínska. A která dokonce pokračuje i v dalších generacích, jež se specifickou minulostí tohoto území nemají vlastní přímé zkušenosti.

(18) *Kronika města Hlučína*. Nepublikovaný interní materiál Městského úřadu Hlučín. Zápis roku 2002, kapitola 3.1. - Veřejný život a samospráva.

(19) *Kronika města Hlučína*. Nepublikovaný interní materiál Městského úřadu Hlučín. Zápis roku 2003, kapitola 3.2. - Územně-samosprávní změny.

Vědomí sounáležitosti zde zkrátka přežilo vládu několika zemí, mnoho státních útvarů i střídajících se režimů. Pro řadu místních obyvatel dodnes představuje hodnotu, která je v jistém smyslu nadřazena stále se měnícím samosprávním celkům či aktuální podobě veřejné správy.

7. Použité zdroje

- * **POMAHAČ, RICHARD. VIDLÁKOVÁ, OLGA** – *Veřejná správa*. Praha: C. H. Beck, 2002. ISBN 80-717974-80.
- * **PLAČEK, VILÉM** - *PRAJZÁCI aneb k osudům Hlučínska 1742-1960*. Kravaře: Zámecké muzeum Kravaře, 2000. ISBN 80-902526-5-6-2.
- * **PAVELČÍKOVÁ, NINA** – *Peripetie vývoje Hlučínska v letech 1938-1948*. In. Hlučínsko v proměnách času – sborník příspěvků z konference k 75. výročí připojení Hlučínska k Československé republice, str. 64-72. Hlučín: Slezská kulturní a vzdělávací nadace Hlučínsko, 1995. ISBN nevedeno.
- * *Kronika města Hlučína*. Nepublikovaný interní materiál Městského úřadu Hlučín. Zápisy z let 2002 a 2003.
- * *Ideologická konference k 60. výročí navrácení Hlučínska k českým zemím*. Interní sborník KSČ Opava. Opava: Neprodejný výtisk jen pro vnitrostranickou potřebu Komunistické strany Československa, 1980. Soukromý archiv autora.
- * *Hlučín*. Oficiální internetové stránky města, dostupné na <http://hlucin.cz/>, 15. 4. 2008.
- * *Internetové stránky Sdružení obcí Hlučínska*. Dostupné na <http://www.hlucinsko.eu/>, 15. 4. 2008
- * *Statnisprava.cz*. Internetové stránky, věnující se státní správě v ČR. Provozuje European Business Enterprise, a. s. Dostupné na <http://www.statnisprava.cz/rstsp/adresar.nsf/i/63940>, 15. 4. 2008.
- * **REGION – ročník 1, rok 1992**. Týdeník okresu Opava. Soukromý archiv autora.
- * **REGION – ročník 2, rok 1993**. Týdeník okresu Opava. Soukromý archiv autora.
- * **REGION – ročník 3, rok 1994**. Týdeník okresu Opava. Soukromý archiv autora.